

УДК 911.3:339.5(477+061.1EU)

<https://doi.org/>

10.15407/ugz2023.02.013

Маруняк Є. О.^{1,2},
Лажнік В. Й.³,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6743-6883>,
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4123-0331>,

Пугач С. О.³,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3738-7961>.

¹ Інститут географії Національної академії наук України, Київ

² Інститут географії та просторової організації імені Станіслава Лещицького Польської академії наук, Варшава

³ Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк

Просторова диференціація товарної торгівлі України з країнами ЄС

Метою дослідження є просторовий аналіз особливостей регіональної диференціації товарної торгівлі України з країнами Європейського Союзу в контексті розширення торговельно-економічних відносин після підписання Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС та надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС. Використано такі методи дослідження, як структурний та просторовий аналіз, статистичний та кореляційний аналіз, типологічний. Встановлено, що в просторовій диференціації торгівлі товарами України з країнами Європейського Союзу чітко проявляється велика варіативність та асиметричність показників експорту та імпорту товарів і високий ступінь залежності економічного розвитку регіонів України від товарної торгівлі з країнами-членами ЄС. Новизна дослідження — із використанням просторового аналізу на основі критерію зв'язаності та симетрії торговельних потоків виявлено особливості регіональної диференціації та значну асиметрію в товарній торгівлі регіонів України з країнами Європейського Союзу.

Ключові слова: *товарна торгівля, збалансованість, зв'язаність, регіон, Україна, ЄС.*

UDC 911.3:339.5(477+061.1EU)

Maruniak, Eu. O.^{1,2},
Lazhnik, V. Y.³,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6743-6883>,
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4123-0331>,

Puhach, S. O.³,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3738-7961>.

¹ Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv,

² Stanisław Leszczycki Institute of Geography and Spatial Organization Polish Academy of Sciences, Warsaw

³ Lesia Ukrainka Volyn National University, Lutsk

Spatial Differentiation of Commodity Trade Between Ukraine and the EU

At the current stage of the socio-economic development of Ukraine in the conditions of Russian aggression, the topical issue is the expansion of foreign economic relations with EU member countries. The purpose of the study is a spatial analysis of the features of regional differentiation of Ukraine's commodity trade with the countries of the European Union in the context of expanding trade and economic relations after signing the Agreement on a free trade zone with the EU and granting Ukraine the status of a candidate for EU membership. Such research methods as structural and spatial analysis, statistical and correlation analysis, and typological analysis were used. The dynamics of commodity trade between Ukraine and the EU in 2001–2021 are analyzed and the main trends in interstate trade in goods were identified. It has been revealed that the general trend of bilateral trade relations with the countries of the European Union in the 21st century is generally similar to the trend of the turnover of foreign commodity trade between Ukraine and all countries of the world. It has been established that the spatial differentiation of Ukraine's commodity trade with the EU clearly shows great variability and asymmetry of export and import indicators. The dependence between the level of economic development of Ukraine's regions and the commodity trade volume with EU

countries is traced. A characteristic feature is the spatial heterogeneity of the distribution of commodity trade in the Ukraine's regions according to the predominant directions of foreign commodity trade relations. The western regions of Ukraine have the highest level of connectivity of commodity trade with the countries of the European Union, which is explained by better transport accessibility to EU markets and the development of cross-border cooperation. According to the main directions of trade flows and on the basis of a comparison of the connectivity and balance coefficients of commodity trade with EU countries, six types of Ukraine's regions are identified. The novelty of the research is the identification of the features of regional differentiation and significant asymmetry in the commodity trade of Ukraine's regions with the countries of the European Union based on the criterion of connectivity and symmetry of trade flows using spatial analysis.

Keywords: *commodity trade, balance, connectivity (connectedness), region, Ukraine, EU.*

Актуальність теми дослідження

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку в умовах широкомасштабної російської військової агресії й складної геополітичної ситуації Україна змушена відстоювати свою територіальну цілісність і цивілізаційну суб'єктність. Стратегія національної стійкості України потребує осмислення зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз. Серед зовнішніх викликів, як стверджує С. І. Пирожков, слід виділити країни (союзи країн), національні інтереси яких перетинаються з національними інтересами України, особливо тих країн, інтереси яких реалізуються в одному напрямі [1]. У цьому контексті серед зовнішньополітичних пріоритетів важливого значення набуває потреба розширення зовнішньоторговельного співробітництва з країнами-членами Європейського Союзу, які нині активно підтримують Україну й надають їй різноманітну допомогу в умовах широкомасштабної російської військової агресії.

Сучасний соціально-економічний розвиток України характеризується значними трансформаційними змінами та диспропорціями в товарній і географічній структурі зовнішньої торгівлі, незбалансованістю зовнішньоторговельних відносин через посилення процесів глобалізації. Крім того, після підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію з ЄС відбулося зростання транскордонних потоків товарів, послуг і капіталу та споживчого попиту в розвинутих країнах ЄС. Однак, російське військове вторгнення в Україну в 2022 р. зумовило безпрецедентні негативні наслідки для української економіки та суспільства. Відбулося різке падіння темпів економічного розвитку, зменшення обсягів товарообороту з основними торговельними партнерами, звуження ланцюгів постачання сировини, послуг, товарів і капіталу, переорієнтація на експорт продукції первинного сектора економіки й імпорт високотехнологічних товарів та

трансформація географічної структури товарної торгівлі [3].

На шляху до євроінтеграції в умовах істотної трансформації системи міжнародних відносин виникли певні виклики та загрози просторового розвитку України, пов'язані з енергетичною залежністю, негативним сальдо зовнішньої торгівлі товарами та послугами, наявністю тіньової економіки тощо [4, 5]. Водночас, у контексті євроінтеграційних прагнень пропонуються шляхи розвитку України за різними сценаріями глобалізаційних та інтеграційних процесів, розробляються сценарії і стратегії регіонального й місцевого розвитку України та інтеграції України в європейський простір [6–8].

Повномасштабна війна змінила формати співпраці України та ЄС, адже вони зумовлені передусім потребами України. Завдяки застосуванню автономних ходів Україні вдалося зберегти торгівлю з Євросоюзом, адже в умовах війни у 2022 р. ЄС став головним і найбільшим торговельним партнером із часткою в товарообороті понад 55 % [9].

Ключем до збереження української економіки та швидкого економічного та інфраструктурного відновлення України після завершення війни є відкритість торгівлі між Україною та ЄС й інтеграція до внутрішнього ринку Євросоюзу. При цьому слід проаналізувати та врахувати всі доведенні особливості торговельних зв'язків України з ЄС й розширити їх, збільшивши присутність українських товарів на європейських ринках на основі використання потенціалу Угод про асоціацію та про кандидатство в ЄС. Тому метою цієї статті є виявлення особливостей просторової диференціації двосторонньої торгівлі товарами України з ЄС до початку російської військової агресії та оцінка ступеня торговельної зв'язаності регіонів України з європейськими торговельними партнерами.

Стан вивчення питання, основні праці

Сучасні зовнішньоторговельні зв'язки між країнами та регіонами зумовлені наявністю у них факторів виробництва, які визначають характер й обсяг пропозицій на світовому ринку й виробничу спеціалізацію у системах внутрідержавного та міжнародного поділу праці. Це також призводить до виникнення регіональних відмінностей у зовнішній торгівлі та динамічних змін у напрямках експортно-імпортних потоків товарів і послуг. Якщо до недавнього часу зовнішня торгівля країн і регіонів світу в географічних дослідженнях розглядалася переважно в контексті теорії міжнародного поділу праці, то сьогодні все частіше застосовуються нові теоретичні моделі. Сучасна географічна структура зовнішньої торгівлі нині аналізується на основі об'єднання теорій місцезональності та міжнародної торгівлі із позицій «нової економічної географії». Моделі «нової економічної географії» представлені в роботах М. Фуджіти, П. Кругмана й Е. Венейблса [10], Д. Андерсона й Е. Вінкупа [11], М. Портера [12] та інших. Вони підтверджують, що в географічній структурі зовнішньої торгівлі країн зазвичай домінують великі міста та промислово розвинуті регіони. Це призводить до виникнення значних регіональних диспропорцій і відмінностей у географії зовнішніх і внутрішніх торговельних потоків.

В умовах посилення процесів глобалізації сучасні зовнішньоторговельні відносини розвиваються у формі горизонтальної й вертикальної спеціалізації та домінуванні глобальних виробничих ланцюгів створення нової вартості й мережових структур на рівні фірм, транснаціональних корпорацій (ТНК), регіонів і держав. Сучасна глобальна економіка трансформується засобом експлуатації глобальних виробничих мереж ТНК за участі держав і зацікавлених груп і технологій.

Перспективною для дослідження торговельних зв'язків в умовах глобальної економіки є запропонована М. Кастельсом концепція «простору потоків» (*space of flows*) [13]. Пізніше спроби вдосконалити та модернізувати цю теорію робили Й. Блаттер [14], Н. Сміт [15], Б. Цзінь [16] й інші науковці. М. Кастельс вважає, що сучасне інформаційно-мережеве суспільство вимагає нової просторової логіки (просторового процесу), яку він називає простором потоків [13]. Експортно-імпортні зв'язки між Україною і країнами ЄС можна вважати матеріальними потоками, адже саме вони беруть участь у глобалізаційних процесах і формують «простір потоків» на протива-

гу «простору місць» (решта територій, які слабо інтегровані в глобалізаційні процеси).

Отже, сучасні теорії й концепції «нової економічної географії» та «мережевого суспільства» зумовлюють актуалізацію географічних досліджень зовнішньої торгівлі країн і регіонів, оскільки перспективи зовнішньоторговельних відносин України безпосередньо пов'язані з економічною перебудовою національної економіки в умовах поглиблення глобалізаційних та інтеграційних процесів із ЄС і зміною форматів співпраці між Україною та Євросоюзом.

Питання зовнішньої торгівлі товарами України з ЄС та її впливу на економічний розвиток держави описане у працях багатьох вітчизняних учених-економістів. У переважній більшості публікацій домінує аналіз динаміки основних параметрів зовнішньої торгівлі України із початку ХХІ ст., а також розглядається товарна й географічна структура товарної торгівлі, зокрема й з країнами ЄС. Проблеми й перспективи інтеграції України до ЄС та питання зовнішньої торгівлі товарами й послугами з ЄС досліджено в роботах таких вітчизняних дослідників, як Г. Артамонова, А. Дунська, І. Манаєнко та Д. Путіліна, С. Мізюк і М. Морозова, С. Радзівська, А. Савіцький, Т. Тохтамиш, О. Ягольницька та М. Овчиннікова, Ю. Туніцька, О. Хаєцька та ін. Основні показники розвитку торгівлі за 2013–2021 рр. в рамках зони вільної торгівлі між ЄС та Україною проаналізовано у звіті, підготовленому співробітниками Центру аналізу зовнішньої торгівлі Trade+ при Київській школі економіки [17]. Проте питання регіональної диференціації товарної торгівлі України з ЄС розглядаються фрагментарно й у небагатьох публікаціях [18–20 та ін.]. Майже відсутні публікації, присвячені розгляду регіональної диференціації товарної торгівлі між регіонами України та країнами ЄС із застосуванням просторового аналізу.

Отже, аналіз вітчизняних наукових публікацій свідчить про належний рівень висвітлення тематики товарної торгівлі України з ЄС на загальнодержавному рівні. Однак на регіональному рівні це питання з географічних позицій розглядається недостатньо й фрагментарно, майже не аналізуються географічні аспекти двосторонніх торговельних зв'язків та їхні регіональна диференціація й концентрація. Тому актуальним питанням постає аналіз товарної торгівлі між регіонами України та країнами ЄС на основі регіонального підходу з суспільно-географічних позицій.

Матеріали та методи дослідження

Регіональний аналіз товарної торгівлі України з країнами ЄС здійснювався на основі статистичних даних Державної служби статистики України [2].

Для виявлення основних тенденцій динаміки зовнішньої торгівлі товарами між Україною та ЄС у 2001–2021 рр. застосовано поліноміальну модель з використанням трендового аналізу. Невідомі параметри, що характеризують певні групи факторів впливу на міждержавну товарну торгівлю, розраховувалися за методом найменших квадратів.

Особливості регіональної диференціації та структури товарної торгівлі регіонів України загалом із 27 членами ЄС (ЄС–27) аналізувалися за допомогою коефіцієнтів збалансованості та зв'язаності торговельних потоків (за географічною структурою), які відображають співвідношення обсягів експорту та імпорту товарів та їхній товарообіг. Рівень збалансованості товарної торгівлі між кожним регіоном України та ЄС–27 розраховувався за формулою:

$$K_{зб.} = \frac{S_i}{T_i}, \quad (1)$$

де $K_{зб.}$ — коефіцієнт збалансованості товарної торгівлі між i -м регіоном України та ЄС–27; S_i — сальдо товарної торгівлі i -го регіону України з ЄС–27; T_i — обсяг торговельного товарообігу i -го регіону України з ЄС–27.

Для виявлення особливостей регіональної диференціації та диспропорційності товарної торгівлі між регіонами України та ЄС–27 застосовано критерій зв'язаності та симетрії торго-

вельних потоків із використанням коефіцієнта зв'язаності торгівлі ($K_{зв.}$). Він враховує співвідношення часток експорту та імпорту регіону n до певної країни чи групи країн у сумарних обсягах експорту та імпорту досліджуваного регіону m в торгівлі з усіма країнами світу й розраховується за формулою:

$$K_{зв.} = \frac{X_{mn} \cdot M_m}{X_m \cdot M_{nm}}, \quad (2)$$

де $K_{зв.}$ — коефіцієнт зв'язаності торгівлі регіону m із країною n або групою країн; X_{mn} — експорт із регіону m до країни n (групи країн); X_m — сукупний експорт регіону m ; M_{nm} — імпорт із країни n (групи країн) до регіону m ; M_m — сукупний імпорт регіону m .

Через асиметричність у двосторонній торгівлі величина коефіцієнта зв'язаності $K_{зв.}$ значно варіює. Це дає змогу встановити ступінь залежності кожного регіону від ринків досліджуваної країни чи групи країн (у нашому випадку від ЄС–27) як за експортом, так і за імпортом товарів. Такий методичний підхід дав змогу оцінити домінуючі напрями товарних потоків, виявити ступінь асиметричності торговельних зв'язків та провести типологізацію регіонів України за типом торговельних зв'язків із ЄС–27. Також використовувався кореляційний аналіз для виявлення взаємозалежностей між основними параметрами експортно-імпортних потоків, розрахованими коефіцієнтами збалансованості та зв'язаності товарної торгівлі регіонів України з ЄС–27 та виробленим ВРП, що відображає рівень економічного розвитку українських регіонів.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням наукових результатів

Динаміка та інтенсивність торговельно-економічних зв'язків України з Європейським Союзом упродовж останніх 20 років була нестабільною. Її визначали геополітичні, соціально-економічні, історичні й географічні передумови та фактори. Незважаючи на позитивну динаміку в двосторонніх торговельних зв'язках між Україною та країнами ЄС, спостерігається помітна асиметрія та нестабільність, оскільки в торговельній політиці багатьох країн ЄС Україна донедавна не відносилася до провідних торговельних партнерів. Йдеться про диспропорції і товарної, і географічної структури зовнішньої торгівлі. Щодо першої, цілком очевидним є домінування сировини

та продовольства в українському експорті та, на противагу, переважання високотехнологічної продукції в імпорті з країн ЄС. Так, у 2021 р. найбільшими в українському експорті до ЄС були частки продуктів рослинного походження та жирів (23,1 %) та недорогоцінних металів (23,7 %), а в імпорті з ЄС — продукції хімічної промисловості (18,3 %) та обладнання (20,3 %).

Зовнішньоторговельний обіг товарної торгівлі між Україною та країнами ЄС з початку XXI ст. до світової економічної кризи 2008–2009 рр. постійно зростав (*рис. 1, с. 18*). У 2009 р. відбулося різке зменшення обсягів товарообороту товарів до 23,8 млрд дол. США проти 45,2 млрд дол.

США у 2008 р. [2]. У наступних роках товарообіг між Україною та ЄС мав позитивну тенденцію й досяг показника 41,7 млрд дол. США у 2013 р. З початком агресії Росії на сході України та в Криму в 2014 р. обсяги міждержавного товарообороту різко зменшилися й у 2015 р. становили 27,4 млрд дол. США, що в 1,5 раза менше показника 2013 р. Пожвавлення двостороннього торговельного співробітництва між Україною та ЄС відбулося після підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію з ЄС та набрання чинності з 1 січня 2016 р. поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, насамперед після надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС у червні 2022 р. Зона вільної торгівлі з ЄС сприяла відновленню загальної торгівлі України після кризи 2014–2015 рр. та значній диверсифікації географічної структури зовнішньої торгівлі. Водночас динаміка двосторонньої зовнішньої торгівлі була нестійкою зі збільшенням у 2017–2019 рр. і деяким спадом у 2020 р. через пандемію коронавірусу, на противагу наявної включно до 2019 р. стабільної тенденції збільшення обсягів двосторонньої товарної торгівлі (рис. 1, с. 18).

У 2021 р. обсяги взаємного товарообороту товарами проти 2020 р. збільшилися на 35,8 % й становили 55,75 млрд дол. США [2]. Це максимальний показник у двосторонній товарній торгівлі між Україною та ЄС за роки незалежності України. Зростання товарообігу товарів було спричинене різким збільшенням товарного експорту (+49,9%) та імпорту (+25,2%) у двосторонній торгівлі, що зумовило позитивну тенденцію для України в 2021 р. у двосторонній торгівлі з ЄС–27 [2]. Обсяги українського експорту до країн ЄС збільшилися передусім за рахунок значного підвищення цін на світовому ринку на основні українські експортні продовольчі та металургійні товари. У 2022 р. загальна вартість експорту України до ЄС становила 24,1 млрд євро [21]. Це свідчить про активізацію торговельних відносин, започатковану реалізацією положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Протягом 2001–2021 рр. загальний тренд динаміки двосторонніх торговельних відносин між Україною та ЄС загалом збігається з трендом товарообороту зовнішньої торгівлі товарами України з усіма країнами світу (коефіцієнт парної кореляції $R = 0,90$). Цей тренд можна описати поліноміальною моделлю четвертого ступеня при середньому коефіцієнті детермінації ($R^2 = 0,81$) (рис. 1, с. 18). У динаміці обсягів експорту та імпорту товарів між Україною та

ЄС спостерігаються подібні моделі лінії загального тренду на основі поліноміальної функції. Зокрема, для обсягів експорту коефіцієнт детермінації R^2 становить 0,82, для імпорту товарів — 0,80.

Сальдо товарообігу за досліджуваний період було негативним для України з 2005 р., що зумовлено домінуванням обсягів імпорту європейських товарів над експортом українських товарів до ЄС. Відповідно, тренд динаміки сальдо взаємного товарообігу за 21-річний період характеризується дещо меншим коефіцієнтом детермінації ($R^2 = 0,70$). Це свідчить про вплив декількох груп різнохарактерних чинників на двосторонню торгівлю, що зумовлювало нестабільність торговельних відносин і значні коливання в обсягах взаємних поставок товарів.

Після набрання чинності у 2016 р. зони вільної торгівлі частка ЄС в експорті та імпорті товарів значно зросла, до 38,7 % у загальному експорті та 40,7 % у загальному імпорті товарів [17]. Український товарний експорт до ЄС став більш диверсифікованим, проте у 2021 р. Україна займала лише 17 місце в експорті товарів до ЄС (1,3 %) і 15 місце в імпорті з ЄС (1,1 %) [22].

У результаті переорієнтації на ринки країн ЄС відбулися помітні зміни в географічній структурі товарної торгівлі України. Починаючи з 2014 р. роль ЄС швидко зростала, а частка Росії в експорті зменшилася з 23,8 % у 2013 р. до 5 % у 2021 р. Водночас помітно зросла частка Китаю в усьому експорті українських товарів із 4,7 % у 2017 р. до 11,76 % у 2021 р. [2, 22]. Подібна тенденція зберігається й для товарного імпорту. У 2021 р. питома вага ЄС–27 в загальному товарному експорті України становила 39,36 %, а в імпорті — 39,75 %. Основними торговельними партнерами в українському товарному експорті серед країн ЄС у 2021 р. були Польща (7,68 %), Італія (5,10 %), Німеччина (4,21 %), Нідерланди (3,32 %), Іспанія (2,46 %), Угорщина (2,38 %), Румунія (2,27 %), Чехія (2,08 %), Словаччина (1,47 %) й Австрія (1,34 %) [2]. Разом на ці країни припадала майже третина (32,3 %) усього експорту товарів на світові ринки, або 75 % обсягів експорту товарів з України на європейський ринок.

У географічній структурі імпорту товарів із ЄС–27 до України у 2021 р. лідером була Німеччина, питома вага якої становила 8,63 % усього українського товарного імпорту. До першої десятки постачальників товарів до України з країн ЄС–27 належали також Польща (6,62 %), Італія (3,67 %), Франція (2,42 %), Угорщина (2,16 %),

Чехія (2,03 %), Литва (1,77 %), Нідерланди (1,39 %), Іспанія (1,34 %) та Словаччина (1,27 %). Товари з цих країн у 2021 р. загалом забезпечили 31,5 % імпорту з усіх країн світу та 79,2 % імпорту товарів із ЄС-27 [2].

У регіональному розподілі зовнішньої торгівлі товарами між Україною та ЄС-27 наявна значна просторова диференціація й асиметричність параметрів зовнішньоекономічної діяльності українських регіонів. Найбільший обсяг торговельного товарообігу з ЄС-27 у 2021 р. припадав на м. Київ (16,98 млрд дол. США або 30,4 % від усього товарообороту України з ЄС-27). Значно менші обсяги товарообороту (6–1,5 млрд дол. США) з ЄС-27 мали Дніпропетровська, Львівська, Київська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Волинська та Полтавська області. Найменші обсяги торговельного обороту товарами з ЄС-27 зафіксовано у Луганській, Херсонській, Чернівецькій та Кіровоградській областях (рис. 2, с. 19).

Найбільша питома вага країн ЄС у загальному товарообігу товарів із усіма країнами світу зафіксована в західних областях України — Закарпатській (75,2 %), Рівненській (70,1 %), Тернопільській (66,0 %). Чернівецькій (65,4 %), Волинській (63,0 %) та Львівській (61,2 %). Найменші частки країн ЄС в загальному товарообігу характерні для Кіровоградської (20,8 %), Миколаївської (21,7 %) та Одеської (26,2 %) областей (рис. 2, с. 19). Загальний товарообіг регіонів України з країнами ЄС характеризується прямою залежністю величини експортно-імпортних потоків регіонів від обсягів вироблено-

го валового регіонального продукту (коефіцієнт кореляції $R = 0,96$).

Для географічної структури українського експорту товарів до ЄС-27 характерна велика асиметричність і значна регіональна диференціація з просторовим переважанням промислово розвинених та західних прикордонних регіонів (рис. 3, с. 19). Лідерами за загальним обсягом товарного експорту в країни ЄС у 2021 р. були м. Київ (4548 млн дол. США), Дніпропетровська (4082), Донецька (3577) та Львівська (2244) області. Найбільша питома вага країн ЄС у загальному обсязі експортних поставок товарів у країни світу зафіксована в західних областях України — Закарпатській (95,7 %), Львівській (76,5 %), Рівненській (76,4 %), Чернівецькій (75,1 %), Волинській (69,1 %), Івано-Франківській (64 %) та Тернопільській (63,2 %). Водночас у 2021 р. чотири області України експортували у країни ЄС товари на суму менше 200 млн дол. США (Луганська, Чернівецька, Херсонська та Кіровоградська області (рис. 3, с. 19). Найменші частки країн ЄС у загальному товарному експорті зафіксовані у Миколаївській (14,2 %) та Кіровоградській (16,5 %) областях. Це регіони України, що спеціалізуються переважно на експорті продукції сільського господарства та харчової промисловості. Коефіцієнт парної кореляції R між обсягами виробленого валового регіонального продукту й експорту товарів у ЄС-27 становить 0,78. Це свідчить про високий ступінь залежності експорту товарів на ринки країн ЄС від обсягів і структури виробництва товарної продукції в регіонах України.

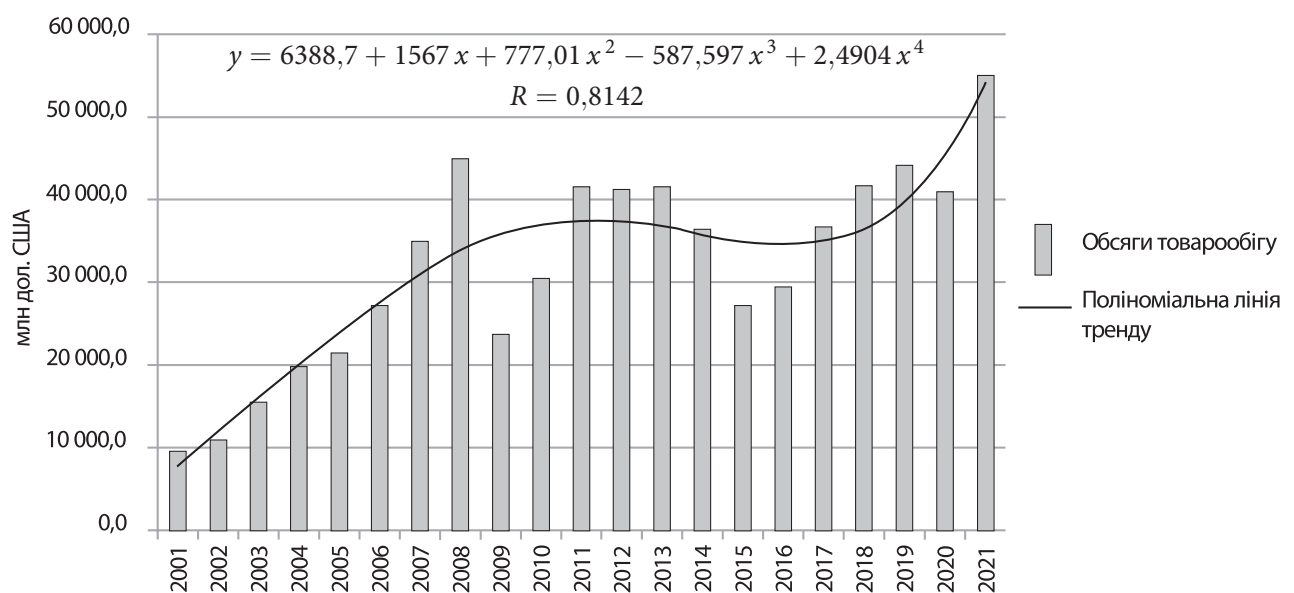

Рис. 1. Динаміка загального товарообігу між Україною та ЄС протягом 2001–2021 років.

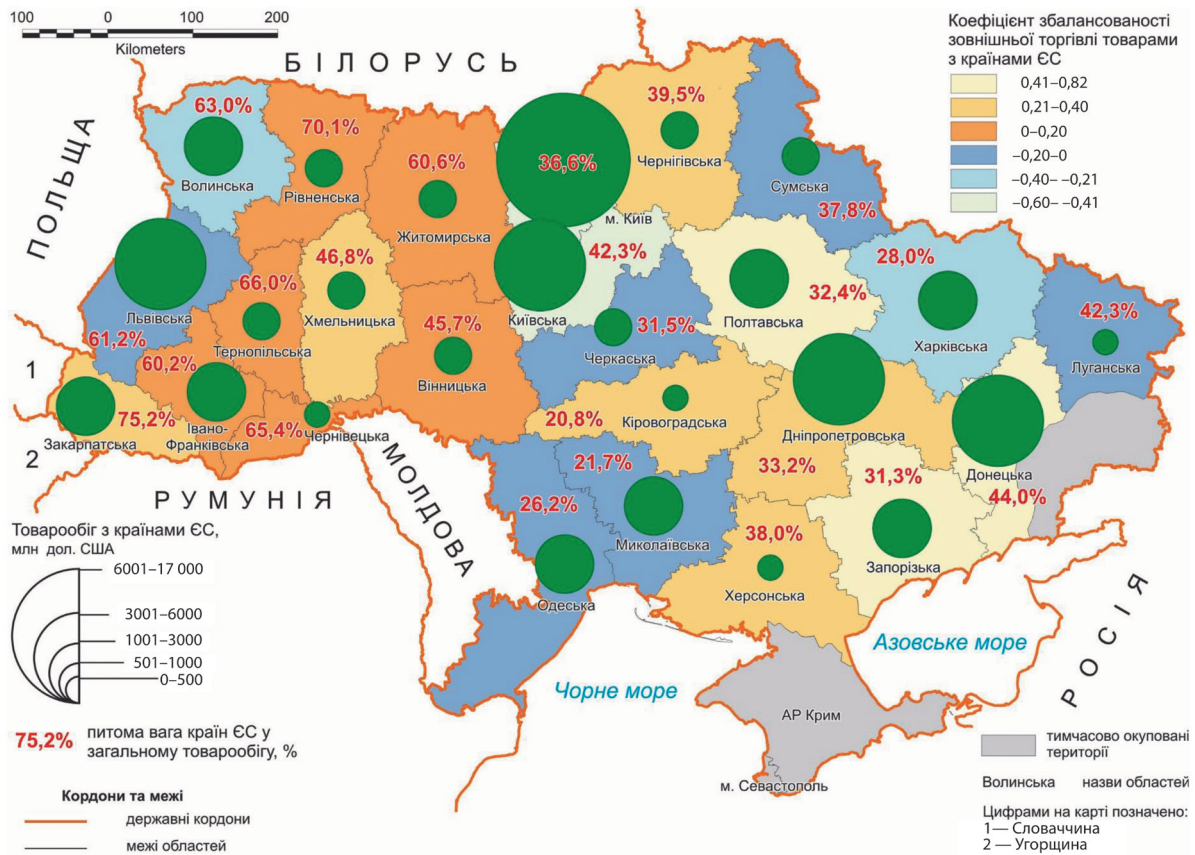

Рис. 2. Просторова диференціація питомої ваги країн ЄС–27 в товарообігу та коефіцієнта збалансованості товарної торгівлі з ЄС–27 регіонів України в 2021 р.

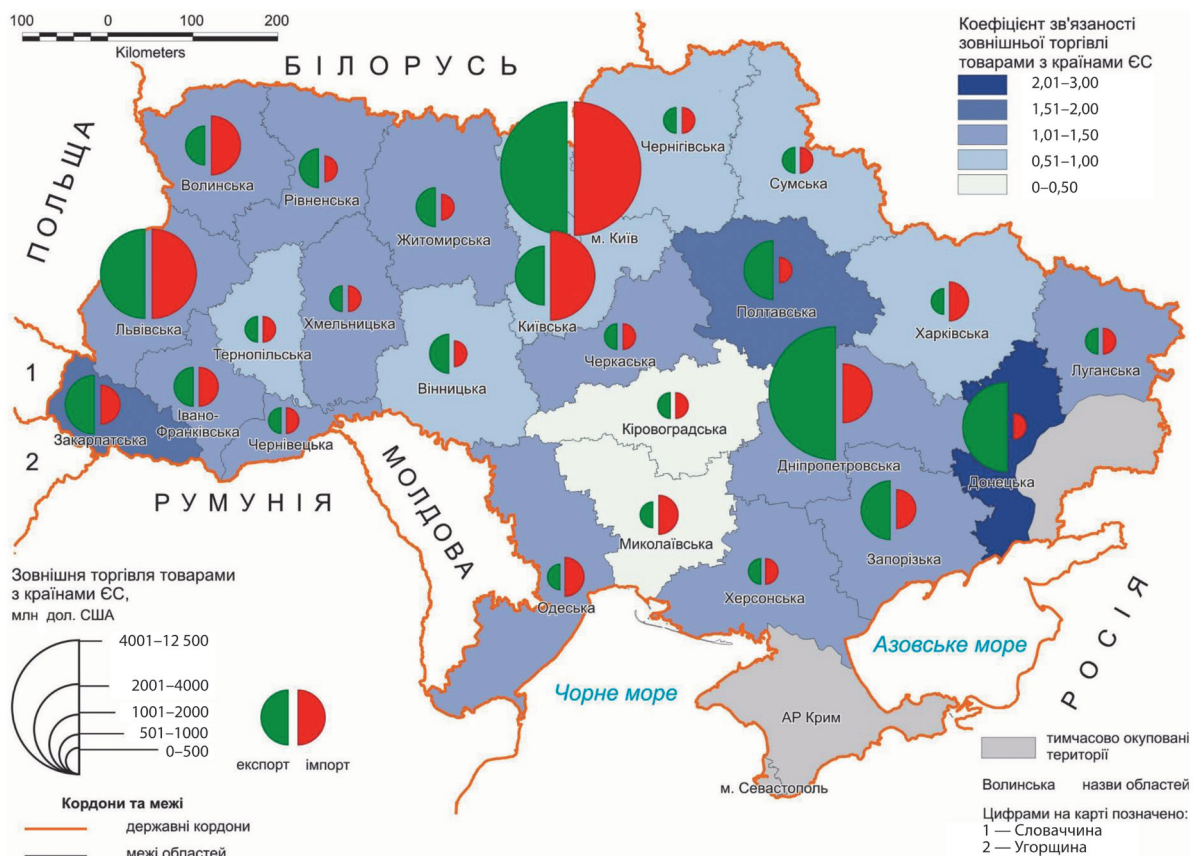

Рис. 3. Просторова диференціація обсягів експорту та імпорту товарів і коефіцієнта зв'язаності товарної торгівлі між регіонами України та ЄС–27 у 2021 р.

Географічна структура імпорту товарів країн ЄС до України характеризується також значною варіативністю та диспропорційністю (рис. 3, с. 19). У просторовому аспекті помітне домінування переважно розвинутих та прикордонних регіонів. Так, у 2021 р. за обсягом імпорту товарів із країн ЄС лідерами були м. Київ (12,43 млрд дол. США або 42,9 % від загальної вартості імпорту товарів із ЄС-27 до України), Львівська, Київська, Дніпропетровська та Волинська області (рис. 3, с. 19). Найбільша частка країн ЄС в імпортих товарних потоках з усіх країн світу в 2021 р. зафіксована в Тернопільській (69,6 %), Рівненській 62,4 %) і Волинській (60,1 %) областях, які мають переважно аграрну спеціалізацію економіки. Водночас незначні обсяги імпортих поставок товарів із країн ЄС були спрямовані у Луганську, Херсонську, Кіровоградську та Чернівецьку області (рис. 3, с. 19). Найменші частки (< 30 %) країн ЄС у загальному імпорті товарів з усіх країн світу у 2021 р. зафіксовані в Донецькій, Полтавській, Одеській, Запорізькій, Черкаській та Харківській областях. Це зумовлено спеціалізацією господарства цих областей на виробництві промислових товарів і невеликими потребами у високоякісних та технологічно складних європейських товарах. Між обсягами виробництва валового регіонального продукту й імпортом товарів із ЄС-27 у регіони України існує тісний взаємозв'язок (коефіцієнт парної кореляції $R = 0,94$).

Позитивне сальдо торговельного товарообороту з ЄС-27 у 2021 р. мали 15 регіонів України (60 %). Найбільше позитивне сальдо товарообороту з ЄС-27 зафіксовано у Донецькій (3228 млн дол. США), Дніпропетровській (2185 млн дол. США) та Запорізькій (992,5 млн дол. США) областях за рахунок значного переважання експортних поставок над імпортом із країн ЄС [2]. Найбільше від'ємне (негативне) торговельне сальдо (–7883 млн дол. США) було у м. Києва (основний імпортер європейських високотехнологічних товарів). Досить значним воно є також у Київській, Волинській та Харківській областях.

Розрахунки коефіцієнта збалансованості двосторонньої торгівлі товарами ($K_{зб.}$) за формулою (1) у розрізі регіонів України показали, що зовнішня торгівля товарами з ЄС-27 у 2021 р. була найбільш збалансованою в 11 регіонах України, тоді як у шести регіонах вона є дуже незбалансованою (рис. 2, с. 19). Водночас у 2021 р. коефіцієнт збалансованості товарної торгівлі між Україною та ЄС-27 загалом становив –0,039,

що зумовлено загальним негативним торговельним сальдо у двосторонній торгівлі. Порівняно з 2020 р. цей коефіцієнт значно зменшився (становив –0,126), адже сальдо торговельного балансу покращилося для України в 2,5 раза. Так, у 2021 р. найбільш збалансованою була торгівля товарами з ЄС-27 у Сумській, Черкаській, Миколаївській та Львівській областях із мінімальним переважанням імпорту над експортом товарів (рис. 2, с. 19). У Житомирській, Івано-Франківській, Вінницькій, Чернівецькій та Рівненській областях зафіксовано незначне переважання експорту над імпортом товарів ($K_{зб.} < 0,2$). Найбільш незбалансованою є зовнішня торгівля товарами з країнами ЄС зі значним переважанням обсягів експорту над імпортом у Донецькій ($K_{зб.} = 0,822$), Полтавській та Запорізькій областях. Водночас у Київській, Волинській областях та місті Києві зафіксовано значне переважання обсягів імпорту товарів над експортом. Тобто просторова диференціація коефіцієнта збалансованості регіональної товарної торгівлі з ЄС-27 є менш вираженою, ніж в абсолютних показниках й частках обсягів експортних та імпортих потоків товарів (рис. 2, с. 19).

У просторовій структурі розподілу коефіцієнта зв'язаності товарної торгівлі ($K_{зв.}$) регіонів України із ЄС-27, розрахованого за формулою (2), чітко проявляється велика асиметричність. Так, 16 регіонів України (64 %) мають високий рівень зв'язаності двосторонньої товарної торгівлі, оскільки значення коефіцієнта $K_{зв.} > 1,0$. Західні та прикордонні області України є лідерами за цим параметром. Водночас, для центральних та південних українських регіонів характерний низький рівень торговельної зв'язаності у торгівлі з ЄС-27 (рис. 3, с. 19). Найбільші значення коефіцієнта $K_{зв.}$ у 2021 р. зафіксовано в Донецькій ($K_{зв.} = 2,76$), Полтавській ($K_{зв.} = 1,93$), Закарпатській ($K_{зв.} = 1,75$) та Львівській ($K_{зв.} = 1,48$) областях. Це зумовлено переважанням експортних потоків продукції хімічної та харчової промисловості й машинобудування, із цих регіонів до країн ЄС над імпортих потоками європейських товарів до них. Мінімальні коефіцієнти зв'язаності товарної торгівлі з ЄС-27 мають Миколаївська ($K_{зв.} = 0,33$) та Кіровоградська ($K_{зв.} = 0,46$) області (рис. 3, с. 19). Ці регіони значно більше орієнтовані в товарній торгівлі на ринки інших країн світу.

Отже, регіональна диференціація товарної торгівлі України з ЄС-27 є чітким відображенням дієвості концепції географічного місця та дії пер-

шого закону географії В. Тоблера, який відображає тіснішу пов'язаність географічно близьких об'єктів між собою, ніж віддалених [23]. Західні прикордонні області України, які безпосередньо межують із країнами ЄС або близько розміщені до державного кордону, найбільше залучені до товарної торгівлі з країнами ЄС. Вони виділяються більш високими коефіцієнтами просторової зв'язаності у товарній торгівлі з ЄС–27 та високими частка країн ЄС у загальному товарообігу товарів із усіма країнами світу. Цьому сприяють вигоди транскордонної співпраці, переваги прикордонного та транзитного транспортно-географічного положення й наявність густої мережі транспортних комунікацій, по яких здійснюються експортно-імпортні перевезення товарів. Це підтверджується тим, що коефіцієнт парної кореляції між обсягами експорту товарів із регіонів України до ЄС та обсягом вантажообороту автошляхів регіонів є дуже великий ($R=0,84$). Відповідно, імпорт товарів з ЄС–27 до України також значно залежить від обсягів вантажообороту регіональних автошляхів (коефіцієнт кореляції $R=0,75$). Таким чином, у товарній торгівлі між Україною та ЄС–27 автотранспорт має першорядне значення для перевезення значної кількості споживчих товарів, тоді як залізничний транспорт спеціалізується на перевезеннях великовагових вантажів (вугілля, чорні метали, залізна руда, будівельні матеріали тощо).

Асоціативний аналіз коефіцієнтів зв'язаності й коефіцієнтів збалансованості товарної торгівлі дав змогу здійснити типологізацію регіонів України за особливостями домінування певних товарних потоків у двосторонній торгівлі з ЄС–27. Такий підхід є правомірним, оскільки коефіцієнт кореляції R між обома коефіцієнтами становить 0,56. Типи регіонів України за характером товарної торгівлі з ЄС–27 доцільно виділяти за такими ознаками: 1) залежність регіону від експорту/імпорту з ЄС–27; 2) залежність країн ЄС–27 від експортних/імпортних поставок товарів із певного регіону України; 3) відсутність торговельної залежності з боку регіону чи ЄС–27.

Перший тип регіонів України за рівнем зв'язаності товарної торгівлі з ЄС–27 характеризується високим рівнем залежності розвитку їхньої економіки від експортних поставок товарів до країн ЄС при їхній одночасній імпортній залежності від отримання певних видів товарів, яка не виробляється у цих українських областях. Коефіцієнт зв'язаності торговельних зв'язків із ЄС–27 у цього типу областей значно більший за 1,0. До цього

типу віднесено 8 областей (Донецька, Полтавська, Запорізька, Дніпропетровська, Закарпатська, Рівненська, Хмельницька та Херсонська). Економіка цих регіонів орієнтована на виробництво експортної продукції на європейські ринки при незбалансованій товарній торгівлі з країнами ЄС (K_{36} становить понад 0,2).

Другий тип регіонів України — це три регіони (Хмельницька, Івано-Франківська та Житомирська області) з достатнім рівнем торговельної зв'язаності (K_{36} від 1,06 до 1,36) у торгівлі товарами з ЄС–27 при збалансованій торгівлі з незначним переважанням експортних поставок товарів над імпортом з ЄС (K_{36} менше 0,2).

Третій тип регіонів, які характеризуються відсутністю значної залежності від торгівлі з ЄС–27, представлений Львівською, Луганською, Черкаською, Сумською та Миколаївською областями. Ці регіони мають середній або низький рівень торговельної зв'язаності з країнами ЄС (K_{36} від 1,48 у Львівській області до 0,33 у Миколаївській) з дуже збалансованою товарною торгівлею при мінімальній імпортній експансії європейських товарів у двосторонній торгівлі (K_{36} від $-0,01$ до $-0,06$).

До четвертого типу регіонів віднесено Волинську та Одеську області, які мають коефіцієнти зв'язаності торгівлі з ЄС трохи більше 1,0 при помітній імпортній експансії товарів з ЄС на ринки цих областей.

Регіони України, які мають коефіцієнт зв'язаності товарної торгівлі менше 1,0 (одиниці), відносяться до різних типів залежно від співвідношення експортно-імпортних потоків у торгівлі з країнами ЄС та середніх обсягів експорту та імпорту до інших країн світу. Так, Чернігівська, Кіровоградська, Вінницька та Тернопільська області (п'ятий тип регіонів) мають певну залежність від експортних поставок товарів на товарні ринки країн ЄС при незбалансованій взаємній торгівлі. Київська й Харківська області та м. Київ представляють шостий тип регіонів із низьким рівнем товарної зв'язаності та диспропорціями в рівнях збалансованості двосторонніх товарних операцій із помітним домінуванням імпорту європейських товарів над експортом товарів із цих регіонів до ЄС–27.

Отже, в регіональній диференціації торгівлі товарами України з ЄС чітко проявляється велика варіативність і диспропорційність обсягів експорту та імпорту товарів при високому рівні зв'язаності товарної торгівлі регіонів України з ЄС. Характерною особливістю є високий ступінь

прямої залежності економічного розвитку більшості українських регіонів від експортних поставок товарів до країн ЄС. Помітною є також висока пряма залежність обсягів імпортованих потоків європейських товарів від обсягів валового регіонального продукту, що виробляється в кожному регіоні України.

Слід зауважити, що в умовах широкомасштабної російської агресії динаміка та структура зовнішньоекономічних зв'язків України та її регіонів із країнами ЄС зазнають значних трансформаційних змін. За попередніми даними Дер-

жавної служби статистики України, у 2022 р. зафіксовано значне скорочення загальних обсягів зовнішньої торгівлі товарами з країнами світу при зростанні обсягів імпортованих поставок в Україну продукції військового та оборонного призначення. Проте на період запровадження правового режиму воєнного стану в Україні статистична інформація за географічною структурою зовнішньої торгівлі товарами не формується, тому подальший науковий аналіз регіональних аспектів зовнішньоторговельної діяльності може бути здійснений у повоєнний період.

Висновки та новизна

Регіоналізація торговельних потоків відображає стрімке зростання взаємодії між економіками країн, які все більше інтегруються в рамках міжрегіональних організацій і розміщені порівняно близько одна від одної. У географічній структурі товарної торгівлі України характерною особливістю є домінування розвинутих країн ЄС та наявність значних диспропорцій та асиметрії у регіональній диференціації експортно-імпортованих потоків між Україною та країнами ЄС. Найбільший ступінь торговельної зв'язаності з ЄС-27 мають західні прикордонні та промислово розвинені регіони України. Більшість регіонів України залишаються переважно експортерами сільськогосподарської сировинної та продовольчої продукції до країн ЄС при одночасній залежності від імпортованих поставок із них високотехнологічної промислової продукції. Диспропорції в товарообігу між Україною та ЄС-27 є певною перешкодою, яка заважає сповна використати економічний потенціал багатьох українських регіонів. Сировинна орієнтація зовнішньої торгівлі України з ЄС поглиблює структурні деформації промислового комплексу на регіональному рівні. Тому співпраця з ЄС в галузях четвертого й вищих технологічних укладів є основою регіональної інтеграції у контексті реалізації євроінтеграційної стратегії України. Українські регіони зацікавлені у розширенні зовнішньоторговельних зв'язків із країнами ЄС, адже зовнішня торгівля більшості українських регіонів із європейськими партне-

рами є важливішою, ніж для країн ЄС, які мають більш диверсифіковану товарну й географічну структуру зовнішньої торгівлі, зорієнтовану безпосередньо на ринки ЄС та розвинутих країн світу.

Просторовий аналіз на основі критерію зв'язаності та симетрії торговельних потоків дав змогу виявити особливості регіональної диференціації та значну асиметрію в експорті та імпортованих товарів із регіонів України до країн ЄС. Виявлено специфіку збалансованості та зв'язаності товарної торгівлі українських регіонів із країнами ЄС та виділено типи українських регіонів за домінуючими напрямками двосторонніх експортно-імпортованих товарних потоків. Результати мають перспективи впровадження при розробці заходів активізації двосторонніх взаємодій між Україною та ЄС на шляху до повноправного членства України у цій європейській організації.

На сучасному етапі розвитку економіки України в умовах російської військової агресії обсяги, товарна й географічна структура товарної торгівлі з ЄС зазнають значних трансформаційних змін з акцентом на постачання товарів стратегічного та військового призначення. ЄС і надалі буде залишатися найважливішим стратегічним торговельним партнером для регіонів України, тому потрібно продовжувати тісну взаємодію з країнами цього союзу з метою інтенсифікації двосторонньої торгівлі після завершення російсько-української війни. Це потребуватиме докладнішого наукового аналізу.

References [Література]

1. Pyrozhkov, S. I. (2022). *National Resilience of Ukraine: Strategy Implementation*. Ukr. Geogr. Zh., 2, 3–10. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.003>
[Пирожков С. І. *Національна стійкість України: стратегія забезпечення*. Укр. геогр. журнал. 2022, № 2. С. 3–10. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.003>]

2. State Statistics Service of Ukraine. Foreign economic activity. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
[Державна служба статистики України. Зовнішньоекономічна діяльність. <https://www.ukrstat.gov.ua/>]
3. Brunn, S. D., Dronova, O., Rudenko, L., Leiberiuk, O. (2020). *The Influence of the Russian Aggression on the State of Development of Geography in Ukraine*. Ukr. Geogr. Zh., 2, 3–12. [In Ukrainian].
[Бранн С. Д., Дронова О. Л., Руденко Л. Г., Лейберіук О. М. Вплив російської агресії на стан розвитку географії в Україні. Укр. геогр. журнал. 2020, № 2. С. 3–12. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2020.02.002>]
4. Rudenko L., Lisovskyi, S. & Maruniak, Eu. (2020). *Dilemmas of regional development in Ukraine*. Ukr. Geogr. Zh., 3, 36–45. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2020.03.036>
5. Rudenko, L., Lisovskyi, S., Maruniak, Eu. (2018). *Modern Ukraine: Challenges and Threats As Determinants of Development*. Ukr. Geogr. Zh., 3, 31–43. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2018.03.031>
[Руденко Л. Г., Лісовський С. А., Маруняк Є. О. Україна сучасна: виклики і загрози як детермінанти розвитку. Укр. геогр. журнал. 2018, № 3. С. 31–43. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2018.03.031>].
6. Maruniak, Eu. O. (2020). *Spatial development of Ukraine in global vision*. Ukr. Geogr. Zh., 4, 73–83. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2020.04.073>
[Маруняк Є. О. Просторовий розвиток України в глобальній візії. Вісник Національної академії наук України. 2020, № 4. С. 73–83. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2020.04.073>].
7. Dronova, O., Nahorni, T. (2021). *Development Directions of Ukraine According to Different Globalization Scenarios*. Ukr. Geogr. Zh., 2, 20–30. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2021.02.020>
[Дронова О. Л., Нагорний Т. В. Напрями розвитку України за різними сценаріями глобалізаційних процесів. Укр. геогр. журнал. 2021, 2. С. 20–30. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2021.02.020>].
8. Rudenko, L. H., Lisovskyi, S. A., Maruniak, Eu. O., Golubtsov, O. G., Dronova, O. L., Mozghovyi, A. A., Chekhniy, V. M., Farion, Yu. M., Varukha, A. A. (2022). *Analysis of Regional and Local Development Strategies of Ukraine on the Way to Achieving the “2030 Goals.”* Ukr. Geogr. Zh., 1, 8–17. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.01.008>
[Руденко Л. Г., Лісовський С. А., Маруняк Є. О., Голубцов О. Г., Дронова О. Л., Мозговий А. А., Чехній В. М., Фаріон Ю. М., Варуха А. В. Аналіз стратегій регіонального і місцевого розвитку України на шляху досягнення «Цілей 2030». Укр. геогр. журнал. 2022, № 1. С. 8–17. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.01.008>].
9. Svyrydenko, Yu. (2023, 6 February). *Integrate into the EU without waiting for accession: Ukraine's new economic strategy*. Yevropeiska Pravda (European truth). [In Ukrainian]. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2023/02/6/7155536/>
[Свириденко Ю. Інтегруватися до ЄС, не чекаючи вступу: нова економічна стратегія України. Європейська правда. 2023, 6 лютого. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2023/02/6/7155536/>]
10. Fujita, M., Krugman, P. & Venables, A. J. (1999). *The spatial economy: Cities, regions and international trade*. Cambridge: MIT Press, 367.
11. Anderson, J. & Wincoop, E. (2003). *Gravity with gravitas: A solution to the border puzzle*. American Economic Review, 93(1), 170–192. DOI: <https://doi.org/10.3386/w8079>
12. Porter, M. E. (1998). *The competitive advantage of nations*. 2nd ed. New York: Free Press, 896.
13. Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Vol. 1. The information age: economy, society and culture. Oxford: Blackwell, 656.
14. Blatter, J. (2004). *From 'spaces of place' to 'spaces of flows'? Territorial and functional governance in cross-border regions in Europe and North America*. International Journal of Urban and Regional Research, 28, 530–548. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.0309-1317.2004.00534.x>
15. Smith, N. (1996). *Spaces of Vulnerability: The space of flows and the politics of scale*. Critique of Anthropology, 16(1), 63–77. DOI: <https://doi.org/10.1177/0308275X9601600107>.
16. Jin, B., Yang, W., Li, X., Sha, J. & Wang X. (2021). *A literature review on the space of flows*. Arabian Journal of Geosciences, 14 (13), 1294. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12517-021-07632-z>.
17. Taran, S., Shepotylo, O., Yavorskii, P., Bondarenko, Ye. (2022). *Analysis of Trade in Goods Between Ukraine and the EU in Within the Framework of the Deep and Comprehensive Free Trade Zone: Current State and Prospects for Liberalization*. Kyiv: KSE Institute. 91 p. [In Ukrainian]. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/DCFTA-Commodities-2022-16-05.pdf>
[Таран С., Шепотило О., Яворський П., Бондаренко Є. Аналіз торгівлі товарами між Україною та ЄС в рамках ПВЗВТ: поточний стан та перспективи для лібералізації. Київ: KSE Institute, 2022. 91 с. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/DCFTA-Commodities-2022-16-05.pdf>]
18. Voloshyn, V. I., Vasylytsiv, T. G., Mokii, A. I. (2011). *The potential of competitiveness of the western regions of Ukraine and the problems of its implementation in the post-crisis period (analytical report)*. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/748>
[Волошин В. І., Васильців Т. Г., Мокій А. І. Потенціал конкурентоспроможності західних регіонів України та проблеми його реалізації в посткризовий період (аналітична доповідь). Регіональний філіал НІСД у м. Львові, 2011. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/748>]

19. Chernyshev, V., Okara, D., Kovalova, I. (2019). *Foreign Economic Activity of Regions in Ukraine*. *Efektivna Ekonomika* (Efficient Economy), No. 6. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.6.53>
[Чернишев В. Г., Окара Д. В., Ковальова І. Л. Зовнішньоекономічна діяльність регіонів України. Ефективна економіка. 2019, № 6. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.6.53>].
20. Mikhel R. (2016). *The Analysis of Foreign Trade of Western Region of Ukraine in Term of the FTA Between Ukraine and the EU*. *Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*. Issue 3. 130–135.
[Міхель Р. В. Аналіз зовнішньої торгівлі товарами областей Західного регіону в умовах дії ЗВТ між Україною та ЄС. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2016, Вип. 3(119). С. 130–135].
21. Rabinovych M. (2022, 8 November). *How a Full-Scale War Changed the Formats of Cooperation Between Ukraine and the EU*. *Yevropeiska Pravda* (European truth). [In Ukrainian] URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/11/8/7150040/>
[Рабінович М. Як повномасштабна війна змінила формати співпраці України та ЄС. Європейська правда. 2022. 8 листопада. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/11/8/7150040/>].
22. *Ukraine-EU—International Trade in Goods Statistics*. (2022). Eurostat. Statistics Explained. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukraine-EU_-_international_trade_in_goods_statistics.
23. Tobler, W. (1970). *A computer movie simulating urban growth in the Detroit Region*. *Economic Geography*, 46(2), 234–240.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2023

For citation [Для цитування]

Маруняк Є. О., Лажнік В. Й., Пугач С. О. Просторова диференціація товарної торгівлі України з країнами ЄС. *Укр. геогр. журн.* 2023. № 2. С. 13–24. [Українською мовою]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.02.013>

Maruniak, Eu. O., Lazhnik, V. Y., & Puhach, S. O. (2023). *Spatial Differentiation of Commodity Trade Between Ukraine and the EU*. In *Ukr. Geogr. Zh.* No. 2. 13–24. [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2023.02.013>